

Oleksandr KASHCHUK*

IDEA PENTARCHII JAKO RĘKOJMIA JEDNOŚCI KOŚCIOŁA W DOBIE IKONOKLAZMU. Stanowisko Teodora Studyty

W 1. poł VIII w. Kościół bizantyński został dotknięty przez kryzys związany z ikonoklazmem, który przez ponad sto lat podzielił chrześcijan Wschodu na dwa zwalczające się stronnictwa. Do eskalacji konfliktu doszło, w początkowej fazie, w czasie, gdy patriarchą Konstantynopola był Germanos. Spotkał się on z niechęcią do kultu obrazów części społeczeństwa, w tym szczególnie ze strony wysokich dostojników kościelnych. Ruch ikonoklastyczny stał się bardziej aktywny, gdy przeciwnicy obrazów znaleźli poparcie cesarza Leona III (717-741). W 726 r. cesarz wydał pierwszy edykt przeciwko czci oddawanej ikonie. W styczniu 730 r. cesarz zwołał zebranie najwyższych hierarchów świeckich i duchownych, na którym ponownie oficjalnie wystąpił przeciwko kultowi obrazów. Patriarcha Germanos, który nie zgodził się na podpisanie cesarskiego edyktu, został zmuszony do złożenia urzędu. Jego ikonoklastyczny następca Anastazy zrehabilitował i podpisał dokument przekazany natychmiast papieżowi Grzegorzowi II w postaci listu synodalnego. Podjęte decyzje doprowadziły do zerwania stosunków między Konstantynopolem a Rzymem¹.

Następca cesarza Leona III, Konstantyn V (741-775), także gorliwy zwolennik ikonoklazmu, zrehabilitował zbiór *Zapytań*, który stanowił pierwszy zarys teologii ikonoklastycznej. W styczniu 754 r. cesarz zwołał ikonoklastyczny synod w Hieriea. Biskupi przybyli na synod nadali zgromadzeniu tytuł „soboru powszechnego”. Po przyjęciu definicji wiary zostało zwołane publiczne posiedzenie w kościele w Blachernach w celu jej odczytania².

Po śmierci Leona IV (775-780), następcy Konstantyna V, w 780 r. regencję przejęła Irena, żona Leona IV, która pragnęła przywrócić kult obra-

* Dr Oleksandr Kashchuk – adiunkt w Katedrze Filologii Klasycznej na Wydziale Języków Obcych Uniwersytetu im. Iwana Franki we Lwowie oraz starszy wykładowca w Katedrze Teologii na Wydziale Filozoficzno-Teologicznym Ukraińskiego Katolickiego Uniwersytetu we Lwowie; e-mail: oleksandr@wp.pl.

¹ Por. G. Dagron, *Ikonoklazm i ustanowienie ortodoksji (726-847)*, w: *Historia chrześcijaństwa. Religia – kultura – polityka*, t. 4: *Biskupi, mnisi i cesarze 610-1054*, red. J.M. Mayer – Ch.I.L. Pietri – A. Vauchez – M. Venard, red. wyd. polskiego J. Kłoczowski, Warszawa 1999, 89-91; A. Gardner, *Theodore of Studium: His Life and Times*, London 1905, New York 1974, 7-9.

² Por. Dagron, *Ikonoklazm*, s. 84-100.

zów. Zwróciła się ona do papieża Hadriana I (772-795), by poinformować go o decyzji zwołania soboru i prosić, żeby zechciał pojednać się z patriarchą Tarazjuszem. Papież wyraził zgodę na zwołanie soboru i wysłanie legatów. Patriarchom wschodnim (Aleksandrii, Antiochii i Jerozolimy) uczestnictwo w soborze uniemożliwiła niekorzystna sytuacja związana z podbojami arabskimi. Pierwsza sesja soboru została otwarta we wrześniu 787 r. w Nicei. Na soborze stwierdzono, że Kościół uznaje święte i godne czci ikony, znak krzyża i relikwie świętych. Potępiono zebranie z Hierieia. Debaty soborowe nie miały jednak charakteru wyczerpującego omówienia teologicznego podjętej problematyki³.

W niespełna trzydzieści lat po Soborze Nicejskim II konflikt wokół obrazów wystąpił ponownie. Cesarz Leon V (813-820) w 815 r. skazał patriarchę konstantynopolińskiego Nikefora na wygnanie, a na patriarchę wybrał Teodotosa, osobę świecką. Zwołał on sobór, który uznał ikonoklastyczny sobór w Hierieia i zatwierdził nową doktrynę. Dopiero po śmierci cesarza Teofila (829-842), cesarzowa Teodora rozpoczęła proces przywracania na nowo kultu obrazów. W 843 r. zwołano lokalny synod, na którym uznano Sobór Nicejski II z 787 r. z jego postanowieniami teologicznymi za doktrynalny punkt odniesienia dla późniejszej praktyki wiary⁴.

W dobie ikonoklazmu po stronie obrońców kultu obrazów pojawili się wielcy myśliciele – Nikefor (758-829), patriarcha Konstantynopola, i Teodor Studyta (759-826), opat klasztoru Studion koło Konstantynopola. Pod przywództwem Teodora mnisi wyróżniali się surowością i nieprzejednaniem wobec decyzji władz świeckich sprzeciwiających się ortodoksyjnej wierze i moralności. Oprócz negatywnego ustosunkowania się do herezji ikonoklazmu, mnisi wyrazili sprzeciw wobec powtórnego małżeństwa cesarza Konstantyna VI (780-797). W styczniu 795 r. zmusił on swoją prawowitą małżonkę Marię, by wstąpiła do klasztoru, a poślubił swoją kochankę, Teodote. Patriarcha Tarazjusz ze względu na zakładane konsekwencje nie chciał obłożyć cesarza ekskomuniką i zwlekał z usunięciem kapłana Józefa, który pobłogosławił cesarski związek małżeński. Studyci zerwali więc z Tarazjuszem, któremu zarzucili, że narusza przepisy kościelne. W ten sposób powstała tzw. schizma „moechjańska”. Po przejściu władzy przez Irenę (797-802) Tarazjusz obłożył ekskomuniką kapłana Józefa, co było postrzegane jako rzekomy koniec schizmy. Jednak za patriarchy Nikefora Józef został przywrócony do posługi, a studyci znów zerwali jedność wiary z patriarchą⁵.

W kontekście powyżej zarysowanych wydarzeń jednym z głównych tematów teologicznych podejmowanych przez ortodoksyjnych pisarzy chrze-

³ Por. tamże, s. 108-114; Gardner, *Theodore of Studium*, s. 40-45.

⁴ Por. Dagron, *Ikonoklazm*, s. 123-137; Gardner, *Theodore of Studium*, s. 139-147.

⁵ Por. Dagron, *Ikonoklazm*, s. 118-121. Na temat małżeństwa Konstantyna VI zob. Gardner, *Theodore of Studium*, s. 50-65, 115-129.

ścijańskich stała się niezależność Kościoła od władzy cesarskiej, której interwencje w określenie kwestii dotyczących wiary i moralności przyczyniły się do powstania herezji i schizmy. Obrońcy ortodoksji pragnęli w swych pismach wykazać, iż dogmaty i reguły Kościoła winny pochodzić nie od cesarzy, lecz od biskupów. W tym kontekście zaczyna się kreować idea pentarchii⁶, jako rękojmi ortodoksyjności i jedności Kościoła powszechnego. Niniejszy artykuł, poświęcony omówieniu tej idei u św. Teodora Studyty⁷, został podzielony na cztery części. W pierwszej części zostaną przedstawione poglądy Teodora mówiące o tym, iż ortodoksyjna nauka jest podstawą jedności Kościoła powszechnego, w drugiej – przekonanie, że stróżem ortodoksyjności jest eklezjalny organ pentarchii. W trzeciej części zostanie omówiona pozycja patriarchy Rzymu w orbicie pentarchii, w czwartej zaś – geneza Teodorowych poglądów na temat pentarchii.

1. Ortodoksyjność wiary jako podstawa jedności Kościoła. Św. Teodor Studyta mocno podkreśla jedność całego Kościoła opartą na apostołskiej wierze⁸. Według niego Głową całego kościelnego Ciała jest Chrystus⁹, a wierni stanowią Jego Ciało¹⁰. Ze względu na to, że Kościołem zarządza pięciu patriarchów (Rzymski, Konstantynopolitański, Aleksandryjski, Antiocheński i Jerozolimski), którzy stanowią pięciogłowy urząd Kościoła (τὸ πεντακόρυφον κράτος τῆς ἐκκλησίας)¹¹, Teodor nazywa Ciało Kościoła pięciogłowym (πεντακόρυφον σῶμα)¹². Właśnie podkreślanie znaczenia pięciu patriarchów w zarządzaniu Kościołem (*pentarchia*) ukazuje, że komu-

⁶ Termin „pentarchia” pochodzi od dwóch greckich słów: πέντε – pięć i ἀρχή – władza, por. Liddell – Scott, s. 1361, s.v. πενταρχία.

⁷ „Pentarchiczne” poglądy św. Teodora Studyty w przeważającej mierze są obecne w epistularnej spuściźnie tego autora. W niniejszym artykule powołujemy się na listy Teodora Studyty w wydaniu G. Fatouros: *Theodori Studitae Epistulae*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, vol. 31/1 (*Ep.* 1-70) – vol. 31/2 (*Ep.* 71-564), Berlin – New York 1992.

⁸ Por. P. O’Connell, *The Ecclesiology of St Nicephorus I (758-828), Patriarch of Constantinople. Pentarchy and Primacy*, Roma 1972, 221-222.

⁹ Por. Theodorus Studita, *Epistula* 469, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 673: „εἶτε γάρ, φησί, πάσχει ἐν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη, εἶτε δοξάζεται ἐν μέλος, συγγαίρει πάντα τὰ μέλη, κεφαλῆς δηλαδὴ οὐσης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὅλου σώματος Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Κυρίου καὶ θεοῦ ἡμῶν”; zob. O’Connell, *The Ecclesiology*, s. 221.

¹⁰ Por. tenże, *Epistula* 441, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 621: „[...] ἐπειδὴ οἱ πάντες ἐν σῶμα ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς κεφαλὴ πάντων [...]”.

¹¹ Por. tenże, *Epistula* 478, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 697: „[...] τίνες δ’ οὖν οἱ διάδοχοι; ὁ τῆς Ῥωμαίων νυνὶ πρωτόθρονος, ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δευτερεύων, Ἀλεξανδρείας τε καὶ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἱεροσολύμων. τοῦτο τὸ πεντακόρυφον κράτος τῆς ἐκκλησίας, παρὰ τούτοις τὸ τῶν θείων δογμάτων κριτήριον [...]”.

¹² Por. tenże, *Epistula* 407, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 565: „Ἀνατολὴν οὐκ ἔχουσιν, Δύσεως ἐστέρηται, τοῦ πεντακορύφου ἐκκλησιαστικοῦ σώματος [...] διεσπάσθησαν”; zob. tenże, *Epistula* 406.

nię Kościoła stanowią różne lokalne Kościoły, które wspólnie tworzą i wyrażają apostołski i powszechny Kościół¹³. Każdy patriarchat jest nieodłączną częścią Kościoła Katolickiego. O tym może świadczyć fragment, w którym Teodor pisze, że jeżeli dzieje się dobro w patriarchacie konstantynopolitańskim, to dzieje się ono również w Kościele Katolickim¹⁴. Przynależność do jednego patriarchatu oznacza przynależność do Kościoła powszechnego, a przez to do każdego innego patriarchatu. Stojący na jego czele patriarcha uosabia Chrystusa – Głowę Kościoła, a wierni stanowiąc ciało Kościoła są jednocześnie i członkami patriarchy. W liście do biskupa jerozolimskiego Teodor pisze, że wszyscy wierzący są członkami patriarchy jerozolimskiego, ponieważ wszyscy wierni stanowią Ciało Chrystusa¹⁵. W liście zaś do papieża Leona, Teodor prosi, aby był przez niego uważany nie tylko za członka jego owczarni, ale niejako za osobistą owcę papieża rzymskiego¹⁶. Między patriarchatami powinna zachodzić współpraca. Mnich studyjski pisze, że Kościół konstantynopolitański zawsze w nieszczęściach może liczyć na pomoc ze strony Kościoła rzymskiego i ubolewa, że nie doświadcza takiej pomocy od innych patriarchatów¹⁷.

Teodor Studyta przestrzega jednak, że Kościół powszechny może rozdzielić się przez herezję¹⁸. Lekceważenie dogmatów, reguł i przepisów Kościoła może doprowadzić do nieszczęścia rozłamu¹⁹. Kto odrywa się od pięciogłowego kościelnego Ciała, zostaje oderwany od wspólnoty z powszechnym Kościołem Wschodu i Zachodu²⁰. Teodor stwierdza, że oddzielenie od Kościoła jest wielkim złem, w wyniku którego owca zostaje pozbawiona pasterza lub arcy-pasterza²¹. Ludzie oddzieleni od Kościoła już nie tworzą Kościoła²². Jeśli nawet heretycy stanowią większość, nie świadczy to o ich ortodoksyjności, ponieważ

¹³ Por. O'Connell, *The Ecclesiology*, s. 223.

¹⁴ Por. Theodorus Studita, *Epistula* 31.

¹⁵ Por. tenże, *Epistula* 276, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 412: „σοῦ ἐσμὲν μέλη, ἐπεὶ οἱ πάντες πιστοὶ σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους (1Cor 12, 27)”.

¹⁶ Por. tenże, *Epistula* 33.

¹⁷ Por. tenże, *Epistula* 272, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 402: „[...] ἀληθῶς πεπείσμεθα ὅτι οὐκ ἐγκατέλιπεν Κύριος τέλειον τὴν καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίαν, μιᾶς καὶ μόνης τῆς παρ' ὑμῶν ἐπικουρίας ἄνωθέν τε καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐν ταῖς συμβαινούσαις περιστάσεσιν ὑπαρχούσης αὐτῆ θεοῦ προμηθείᾳ”.

¹⁸ Por. tenże, *Epistula* 446.

¹⁹ Por. tenże, *Epistula* 28, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 76: „Ἡμεῖς δὲ ὁ ἐσμὲν, θεῷ μὲν πεφανερώμεθα, δίκαιον δὲ καὶ τῇ συνέσει σου, ἐπὶ ἀν προσκόπτη καὶ σκανδαλίζεται, ἐπιδηλώσει. οὐκ ἐσμὲν ἀποσχίσται, ὧ θαυμάσιε, τῆς τοῦ θεοῦ ἐκκλησίας, μήποτε τοῦτο πάθουμεν· ἀλλ' εἰ καὶ ἄλλως ἐν πολλοῖς ἁμαρτήμασι τυγχάνομεν, ὅμως ὁμόσφομοι αὐτῆς καὶ τρόφιμοι μετὰ τῶν θείων δογμάτων καὶ τοὺς κανόνας αὐτῆς καὶ διατυπώσεις γλιχόμενοι φυλάττεσθαι”.

²⁰ Por. tenże, *Epistula* 407; zob. O'Connell, *The Ecclesiology*, s. 222.

²¹ Por. tenże, *Epistula* 25.

²² Por. tenże, *Epistula* 43.

Kościół mogą tworzyć nawet trzy osoby, które wyznają ortodoksyjną wiarę²³. Teodor ubolewa, że Kościół konstantynopolitański pogrzyżył się w głębi herezji²⁴, upadł przez niegodziwość²⁵, ponieważ wykazał niewierność wobec nauki VII soboru powszechnego²⁶. W ten sposób został heretycką częścią, oddzieloną od reszty patriarchatów i oderwaną od pięciogłowego Ciała Kościoła²⁷.

Z kwestią zachowania czystości wiary u Teodora Studyty wiąże się kwestia zachowania moralności, która polega na prowadzeniu życia zgodnego z wiarą²⁸. Ten temat św. Teodor omawia szczególnie w kontekście ślubu udzielonego cesarzowi Konstantynowi VI. Mnich studyjski pisze, że na chrześcijaństwo składają się wiara i dobre uczynki. Jeżeli brakuje którejś ze wspomnianych postaw, to i druga nie przynosi korzyści²⁹. Człowiek, który stwierdza, że zachowuje wiarę ortodoksyjną, ale nie kieruje się Boskimi regułami, jest tylko na pół ortodoksyjny³⁰. Obydwie postawy – wiara i zgodne z nią postępowanie – wzajemnie się dopełniają. O tym może świadczyć fragment, w którym Teodor stwierdza, że w celu zachowania prawdziwej wiary należy kierować się w życiu Boskimi regułami (kanonami)³¹. Teodor traktuje reguły określone przez sobory i Ojców jako równoznaczne z Ewangelią Chrystusową. Są one opieczętowane przez Ducha Świętego i określają wszystko, co dotyczy ludzkiego zbawienia³². Z analizy niektórych tekstów wynika, że według Teodora przez

²³ Por. tenże, *Epistula* 39.

²⁴ Por. tenże, *Epistula* 33.

²⁵ Por. tenże, *Epistulae* 426 i 419.

²⁶ Por. tenże, *Epistula* 532.

²⁷ Por. tenże, *Epistula* 406, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 563: „ἦκεν αὐτῇ φωνὴ ὑπομνηστικὴ ὡς ἀπ’ οὐρανοῦ, ἐκ τοῦ κορυφαιοτάτου, ἐκ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θρόνου, τί πέπραχας; βοῶσα: Χριστὸν ἠρνησαί, Χριστοῦ τὴν εἰκόνα ἀθετοῦσα, τῆς Θεοτόκου, τῶν πάντων ἁγίων. ἀνοιξὼν εὐήκοον οὖς, ἐνώπιον λόγους εὐαγγελικούς, ἀποστολικούς, προφητικούς, πατρικούς. καὶ οὐ προσήκατο, οὐκ ἐδέξατο, ἀλλὰ διαρρήξασα ἑαυτὴν τοῦ πεντακορύφου σώματος τῆς ἐκκλησίας [...]”; tenże, *Epistula* 221, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 344: „αὕτη γὰρ ἡ Βυζαντιαία τμήμα αἰρετικόν, ὡς εἴθισται αὐτῇ πολλαχῶς τῶν ἄλλων ἀποσχίζεσθαι [...]”.

²⁸ Por. Gardner, *Theodore of Studium*, s. 124.

²⁹ Por. Theodoros Studita, *Epistula* 28, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 78: „ἢ πάλιν ἀγνοεῖ ἡ τιμότης σου ὅτι ἐκ δύο συνισταμένου τοῦ χριστιανισμοῦ, λέγω δὴ πίστεως καὶ ἔργου, εἰ θάτερον λείπει, οὐδὲ τὸ ἕτερον ὀνίνησι τῷ ἔχοντι [...]”.

³⁰ Por. tenże, *Epistula* 25.

³¹ Por. tenże, *Epistula* 30, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 82: „μηδὲ γὰρ ὀρθοτομεῖν ἔστι τελείως τὸν λόγον τῆς ἀληθείας τὸν τὴν πίστιν ὀρθὴν οἰόμενον ἔχειν, τοῖς δὲ θεοῖς κανόνσι μὴ ἀπευθυνόμενον”.

³² Por. tenże, *Epistula* 36, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 105: „[...] οἱ γὰρ τὸ εὐαγγέλιον παραβαίνειν γυμνῇ τῇ κεφαλῇ καταολμήσαντες καὶ τοὺς μὴ παραβαίνειν αἰρετισαμένους ἀναθεματίσαντες, τί περὶ κανόνων αὐτοῖς μελήσει; καὶ γε καὶ τούτων ὑπὸ Πνεύματος Ἁγίου ἐσφραγισμένων καὶ ἐν τῇ λύσει αὐτῶν λελυμένων ὄντων τῶν ἀπάντων εἰς σωτηρίαν ἡμῶν ἠκόντων [...] τί δὲ λέγω κανόνων καὶ ποιούμαι διαφορά; ταῦτόν ἐστιν εἰπεῖν καὶ ἐπ’ αὐτῶν εὐαγγελίου Χριστοῦ. αὐτὸς γὰρ τὰς κλείς δέδωκε τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν τῷ μεγάλῳ Πέτρῳ φάσκων, ὃν ἂν λύσης, καὶ ὃν ἂν δήσης, ἔσται τὸ καὶ τό. καὶ πάλιν πᾶσι τοῖς

reguły, określone przez Ojców, przemawia sam Chrystus³³. Teodor powołuje się na przykład Bazylego Wielkiego i podobnych do niego świętych, którzy przyjmowali reguły jako apostołskie i nie zmieniali ich, a tylko dopełniali, jeśli było to konieczne³⁴. Człowiekowi nie wolno ani nic dodawać do tych reguł, ani niczego ujmować z nich, nawet gdyby był on władcą świeckim³⁵. Naruszenie reguł jest naruszeniem samej Ewangelii³⁶. Dlatego Kościół nie aprobuje działań sprzeciwiających się regułom, tak samo i zakazanych umów z ludźmi tworzącymi te działania³⁷. Dlatego właśnie powstała schizma „moechjańska”.

Teodor podkreśla, że czystość wiary jest zachowana tylko w Kościele powszechnym, który nie akceptuje nieczystych dogmatów i postępowania sprzeciwiającego się kanonom. Kościół nie ma żadnej wady (Ef 5, 27) zarówno w aspekcie dotyczącym przedmiotu wiary, jak i w aspekcie dotyczącym określonych reguł (kanonów)³⁸. Chociaż w ciągu wieków do Kościoła wdzierały się liczne herezje, powstawały niegodziwe dzieła, sprzeciwiające się przepisom i zakazane Konstytucjami, to jednak Kościół pozostał nienaruszony i nieskazitelny³⁹.

2. Pentarchia jako eklezjalny organ stojący na straży ortodoksyjności wiary. Teodor Studyta naucza, że ortodoksyjność wiary opiera się na dwóch fundamentach – Piśmie świętym oraz Tradycji przekazanej Kościołowi Bożemu przez świętych Ojców (ἡ θεόπνευστος Γραφή καὶ κανονικὴ ἐκδόσις)⁴⁰.

ἀποστόλοις· λάβετε πνεῦμα ἅγιον· ἂν τινων ἀφήτε τὰς ἀμαρτίας, ἀφίενται καὶ ἂν τινων κρατήτε, κεκράτηνται, καὶ ἐπομένως τούτοις εἰς τοὺς μετ' αὐτοὺς διαβιβάζων τὴν ἐξουσίαν, ἐάνπερ ὡσαύτως πράξοιεν”.

³³ Por. tenże, *Epistula* 27.

³⁴ Por. tenże, *Epistula* 36.

³⁵ Por. tenże, *Epistula* 27, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 73: „Νόμοι τοιγαροῦν, ὧ δέσποτα, θεῖοι καὶ κανόνες εἰσιν οἱ ἅγιοι πάντα τὸν εὐσεβοῦντα, παρ' οὗς οὐκ ἔστιν οὔτε πρόσθεσις οὔτε ὕφεσις ποιεῖσθαι. [...] οὕτω τοίνυν καὶ πολλῶ μᾶλλον ἐφ' ἡμῖν τοῖς λαχοῦσι τὸ ἱερατεύειν μείζων καὶ ὀλεθριώτερος ὁ κίνδυνος μὴ ἀποπεραιώσειν πάντα τὰ διὰ τῶν θείων κανόνων καὶ θεσπεσιῶν πατέρων παρὰ τοῦ βασιλέως τῶν ὅλων θεοῦ προστασσόμενα”.

³⁶ Por. tenże, *Epistula* 36.

³⁷ Por. tenże, *Epistula* 28.

³⁸ Por. tenże, *Epistula* 28, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 76: „[...] τὸ δὲ ταράττειν καὶ ἀποσχίζειν ἀπ' αὐτῆς, [ἐκκλησίας], τῆς μηδεμίαν ἐχούσης ἀληθῶς κηλίδα ἢ ρυτίδα κατὰ τε τὸν τῆς πίστεως λόγον καὶ τὸν τῶν κανόνων ὕρον ἀπ' ἀρχῆς αἰῶνος καὶ μέχρι τοῦ δεῦρο, ἐκείνων ἔστιν, ὧν ἡ πίστις τὸ ἐνδιάστροφον ἔχει καὶ ὁ βίος τὸ ἀκανόνιστον καὶ ἄθεσμον”; zob. tamże, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 79: „τὸ γὰρ μὴ ἔχειν σπῖλον ἢ ρυτίδα, ἵνα καὶ πάλιν εἴπωμεν, οὕτω νοεῖται, τὸ μὴ προσιεμένην τὰ τε ἀσεβῆ δόγματα καὶ τὰ ἀκανόνιστα ἐγχειρήματα, οὗ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν τοῖς ἀντουργοῦσι τὰ ἀπηγορευμένα συμφρονήματα [...]”.

³⁹ Por. tenże, *Epistula* 28.

⁴⁰ Por. tenże, *Epistula* 50, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 145-146: „[...] δεῖ δὲ ὅμως τοῖς ἀληθείας ἐρασταῖς μὴ ἐκ φορᾶς, ὡς ἔτυχεν, λόγου ἢ συνηθείας ἀνθρωπίνης πιστοῦσθαι τὰ πράγματα, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς καὶ τῆς πατρικῆς καὶ κανονικῆς ἐκδόσεως”; tenże, *Epistula* 490, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 722: „Δεξάμενος τὸ γραμματεῖον τῆς τιμιότητός σου καὶ ἀναγνοὺς εἰς ὑπήκοον τοῦ θεοφιλεστάτου ἀρχιεπισκόπου καὶ ἀδελφοῦ μου ἄμα τοῖς

Analizując teksty, w których św. Teodor wypowiedzi się na temat ortodoksyjności wiary w kontekście kultu ikony, można wyodrębnić najważniejsze kryteria, które tworzą Tradycję i określają czystość wiary: zgodność z dawną historią, zgodność z wypowiedziami świętych i zgodność z nauczaniem soborowym⁴¹. W *Antyrretyku* Teodor szczególnie zwraca uwagę na nauczanie Ojców jako na kryterium ortodoksyjności wiary⁴², które przeszło od Chrystusa do dnia dzisiejszego⁴³. Mnich studyjski akcentuje także znaczenie starożytnej praktyki – to kryterium jest wystarczające, nawet jeśli nie znajduje bezpośredniego potwierdzenia w nauczaniu Ojców czy w soborowych regulach wiary⁴⁴. Jednak w kontekście ikonoklazmu i schizmy „moechjańskiej” Teodor zdaje się najbardziej podkreślać znaczenie soboru powszechnego. Naucza on, że człowiek, który odrzuca wszelką herezję i przyjmuje kanoniczne przepisy określone przez powszechne oraz lokalne sobory, jest ortodoksyjnym dzieckiem Kościoła Katolickiego⁴⁵. Teodor uznaje siedem świętych soborów powszechnych⁴⁶.

Sobór powszechny jest według studyjskiego mnicha źródłem jedności i doktryny w Kościele. Taki sobór powinien zostać uznany przez pięciu pa-

συνουδισιν ἀδελφοῖς εὐχαρίστησα ὁ ταπεινὸς τῷ Κυρίῳ, ὃς ἔκλινεν τὴν καρδίαν σου γράψαι ὀρθῶς τὸ τῆς πίστεως σύμβολον· τὸ γὰρ ὁμολογεῖν δέχεσθαι τὴν παλαιὰν καὶ νέαν διαθήκην καὶ πάντα τὰ ὑπὸ τῶν ἁγίων πατέρων παραδεδομένα τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ κεφαλαιωδῶς ἢ ὀρθότης ἐστὶ τῆς πίστεως”.

⁴¹ Por. tenże, *Epistula* 416, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 580: „Ἐπειδὴ φιλοπευστεῖς μαθεῖν, ἀδελφεὲ Νικόλαε, ἀπὸ ποίων τεττάρων ὑποθέσεων ἢ περὶ τὴν σεπτὴν εἰκόνα Χριστοῦ ἀλήθεια κρατῦνεται, ἰστέον ἀπὸ φυσικοῦ δόγματος, ἀπὸ ἀρχαίας ἱστορίας, ἀπὸ φωνῶν ἁγίων, ἀπὸ συνοδικῆς ἐκφωνήσεως”; tenże, *Epistula* 532, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 797: „[...] ὀρώμενον ἀνεκήρυξε, τέτρασι τρόποις ἐρηρσιμένως τὸ ἀληθὲς ἔχουσα, ἕκ τε φυσικοῦ δόγματος, παρὰ τε πατρικῶν χρήσεων, ἕκ τε συνοδικῶν ἐκφωνήσεων καὶ παρὰ ἀρχαίας θεσμοθεσίας”; zob. Gardner, *Theodore of Studium*, s. 148-150.

⁴² Por. tenże, *Antirrheticus* 2, PG 99, 388; tamże 3, PG 99, 360.

⁴³ Por. tenże, *Refutatio et subversio impiorum poematum*, PG 99, 476A.

⁴⁴ Por. tenże, *Antirrheticus* 2, PG 99, 388.

⁴⁵ Por. tenże, *Epistula* 25, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 68-69: „[...] ἀλλ’ εἰ καὶ ἄλλως ἐν πολλοῖς ἁμαρτήμασιν ὑπάρχοντες, πλην ὀρθόδοξοι καὶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τρόφιμοι, πᾶσαν αἵρεσιν ἀποβαλλόμενοι καὶ πᾶσαν καθολικὴν καὶ τοπικὴν σύνοδον ἐγκεκριμένην ἀποδεχόμενοι, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰς παρ’ αὐτῶν ἐκφωνηθείσας κανονικὰς διατυπώσεις· μηδὲ γὰρ τέλειον εἶναι ὀρθόδοξον, ἀλλ’ ἐξ ἡμῶν, τὸν τὴν πίστιν ὀρθὴν οἰόμενον ἔχειν τοῖς δέθετοῖς κανόσι μὴ ἀπευθυνόμενον”; tenże, *Epistula* 30, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 82: „[...] ἡμεῖς τοίνυν, ὦ μακαριώτατε, ὀρθόδοξοί ἐσμεν κατὰ πάντα, πᾶσαν αἵρεσιν ἀποβαλλόμενοι καὶ πᾶσαν σύνοδον οἰκουμενικὴν τε καὶ τοπικὴν ἐγκεκριμένην ἀποδεχόμενοι, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰς παρ’ αὐτῶν ἐκφωνηθείσας ἱεράς καὶ κανονικὰς διατυπώσεις ἀσφαλῶς κατέχομεν· μηδὲ γὰρ ὀρθοτομεῖν ἔστι τελείως τὸν λόγον τῆς ἀληθείας τὸν τὴν πίστιν ὀρθὴν οἰόμενον ἔχειν, τοῖς δὲ θεοῖς κανόσι μὴ ἀπευθυνόμενον”. Teodor nie wymienia żadnego lokalnego soboru, zob. O’Connell, *The Ecclesiology*, s. 203.

⁴⁶ Por. Theodorus Studita, *Epistula* 490; tenże, *Epistula* 532; zob. O’Connell, *The Ecclesiology*, s. 204-205.

triarchów, którzy z pomocą Ducha Świętego rozstrzygają, co stanowi prawdziwą doktrynę Kościoła⁴⁷. Teodor stwierdza, że rozstrzygnięcie o Boskich i niebiańskich dogmatach zostało powierzone tylko tym, do których przemówił sam Bóg Słowo: „Co zwiążesz na ziemi, zostanie związane na niebie” (Mt 16, 19). Słowa te według Teodora dotyczą apostołów i ich następców, do których zalicza pięciu patriarchów, mających prawo rozstrzygać o Boskich dogmatach⁴⁸. Każdy z pięciu patriarchów powinien odznaczać się jednomyślnością, aby dojść do wspólnego porozumienia⁴⁹. Wszyscy razem mają najwyższy osąd w Kościele i ich zgoda jest konieczna do uznania soboru powszechnego. W kontekście obrazoburczych zebrań w Konstantynopolu Teodor pisze, że Kościół konstantynopoliński nie może zwołać soboru bez zgody pięciu patriarchów, a przede wszystkim rzymskiego⁵⁰. Powołując się na historyczne doświadczenie Kościoła, Studyta stwierdza, że VI sobór powszechny został zaakceptowany przez pięciu patriarchów, a tzw. sobór w Blachernach został potępiony przez czterech patriarchów, za wyjątkiem konstantynopolińskiego. Tak samo Sobór Nicejski II został zaakceptowany przez pięciu patriarchów⁵¹. Potwierdzenie dekretów soborowych przez patriarchów wyraża jednomyślność apostołską i powszechną Kościoła⁵².

Jeżeli chodzi o rolę władców świeckich w określaniu doktryny kościelnej, to według niego posiadają oni władzę i odpowiednie środki jedynie po to, by potwierdzić wszystko, co zostało rozstrzygnięte przez władzę kościelną⁵³. Teodor zwraca uwagę, że właśnie z tego powodu, iż cesarze Konstantyn

⁴⁷ Por. O'Connell, *The Ecclesiology*, s. 226-227.

⁴⁸ Por. Theodorus Studita, *Epistula* 478, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 697: „[...] οὐδὲ γὰρ περὶ βιωτικῶν καὶ σαρκικῶν ὁ λόγος, ὃν βασιλεὺς τὸ κράτος ἔχει τοῦ κρίνειν καὶ τὸ βιωτικὸν κριτήριον, ἀλλὰ περὶ θεῖων καὶ οὐρανίων δογμάτων, ὃ ἄλλοις οὐκ ἐπιτέτραπται ἢ ἐκεῖνοις, οἷς φησὶν αὐτὸς ὁ θεὸς λόγος: ὅσα ἂν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὅσα ἂν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ. τίνες δὴ οὗτοι οἱ ἐντεταλμένοι; ἀπόστολοι καὶ οἱ τούτων διάδοχοι. τίνες δ' οὖν οἱ διάδοχοι; ὁ τῆς Ῥωμαίων νυνὶ πρωτόθρονος, ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δευτερεύων, Ἀλεξανδρείας τε καὶ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἱεροσολύμων. τοῦτο τὸ πεντακόρυφον κράτος τῆς ἐκκλησίας, παρὰ τούτοις τὸ τῶν θεῖων δογμάτων κριτήριον [...]”.

⁴⁹ Por. tenże, *Epistula* 53.

⁵⁰ Por. tenże, *Epistula* 478, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 698: „Ἀμήχανον οὖν ἐστὶν, ὃ δέσποτα, βιωτικῶ κριτηρίῳ παραβάλλεσθαι τὸ θεῖον κριτήριον ἢ συναφθῆναι τήνδε τὴν ἐκκλησίαν μὴ οὐχὶ ὁμοιοῦντων τῶν πέντε πατριαρχῶν. εἰ δὲ τις ἐρωτοίη καὶ πῶς ἐνδέχεται τοῦτο γενέσθαι; τῷ ἐκστήναι τοὺς ἑτεροδόξους τῶν τοῦ θεοῦ ἐκκλησιῶν καὶ ἀπολαβεῖν τὸν οἰκεῖον θρόνον Νικηφόρον τὸν ἱερὸν πατριάρχην· ὅς, συνεδρεύσας μεθ' ὃν συνήθλησεν (εἰ οὐκ ἐνδέχεται ἐκ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν παρεῖναι ἀντιπροσώπου· ὕπερ δυνατὸν ἐστὶν, εἰ θέλοι βασιλεὺς τὸν ἐκ Δύσεως παρεῖναι, ᾧ καὶ τὸ κράτος ἀναφέρεται τῆς οἰκουμένης συνόδου)”; zob. O'Connell, *The Ecclesiology*, s. 216; Gardner, *Theodore of Studium*, s. 125.

⁵¹ Por. Theodorus Studita, *Epistula* 416.

⁵² Por. O'Connell, *The Ecclesiology*, s. 223-224.

⁵³ Por. Theodorus Studita, *Epistula* 478, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 697: „[...] οὐδὲ γὰρ περὶ βιωτικῶν καὶ σαρκικῶν ὁ λόγος, ὃν βασιλεὺς τὸ κράτος ἔχει τοῦ κρίνειν καὶ τὸ βιωτικὸν

i Leon rozstrzygali kwestie wiary dotyczące kultu ikony, Kościół konstantynopolitański został oddzielony od czterech pozostałych Kościołów⁵⁴.

3. Pozycja patriarchy Rzymu w orbicie pentarchii. W nauczaniu Teodora Studyty w orbicie pentarchii uprzywilejowane stanowisko zajmuje patriarcha rzymski⁵⁵. Teodor wyjaśnia, że Chrystus ogłosił Piotra zwierzchnikiem wszystkich apostołów⁵⁶. Godność pierwszeństwa przechodzi na następców Piotra⁵⁷, dlatego papież rzymski jest apostołską Głową Kościoła Chrystusowego (ή ἀποστολική κορυφή τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας; ή πρωτίστος ήμῶν ἀποστολική κεφαλή; [...] ὡς θειοτάτη τῶν ὄλων κεφαλῶν κεφαλή [...])⁵⁸, arcypasterzem Kościoła podniebiańskiego (ἀρχιποιμὴν τῆς ὑπ' οὐρανὸν

κριτήριον, ἀλλὰ περὶ θείων καὶ οὐρανίων δογμάτων, ὃ ἄλλοις οὐκ ἐπιτέτραπται ἢ ἐκείνοις, οἷς φησιν αὐτὸς ὁ θεὸς λόγος· ὅσα ἂν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὅσα ἂν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ. [...] τοῦτο τὸ πεντακόρυφον κράτος τῆς ἐκκλησίας, παρὰ τούτοις τὸ τῶν θείων δογμάτων κριτήριον· βασιλέων δὲ καὶ ἡγεμόνων τὸ συνεπικουρεῖν καὶ συνεπισφραγίζειν τὰ δεδογμένα καὶ διαλλάττειν τὰ σαρκικῶς διαφορούμενα. οὐκ ἄλλο τι ἐν τοῖς θείοις δόγμασιν οὔτε δέδοται πρὸς θεοῦ οὔτε γενησόμενον στήσεται”.

⁵⁴ Por. tenże, *Epistula* 478, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 697-698: „διὰ τοῦτο ἀπεδοκιμάσθη ἐπὶ τοῦ δόγματος τῶν θείων εἰκόνων τὰ ἐπὶ τοῦ πάλαι Κωνσταντίνου καὶ Λέοντος βασιλικῶ κράτει καὶ θράσει συνεδριασθέντα τε καὶ βατταρισθέντα· ἐφ' οἷς ἐτήθη ἡ τῆδε ἐκκλησία τῶν ἐτέρων τεττάρων, ἀναθεματισμοῖς ὑποβαλλομένη αἰωνίους σφραγίδι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος”.

⁵⁵ Por. tenże, *Epistula* 272, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 402: „Τῷ παναγεστάτῳ πατρί, κορυφαίῳ φωστῆρι οἰκουμηνικῷ, κυρίῳ ἡμῶν δεσπότη ἀποστολικῷ πάπα [...]. Ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολῇ ἐξ ὕψους, Χριστὸς ὁ θεὸς ἡμῶν, τὴν σὴν ἐν τῇ δύσει μακαριότητα ὡσπερ τινὰ λυχνίαν θεαυγῆ εἰς ἐπίλαμψιν τῆς ὑπ' οὐρανὸν ἐκκλησίας ἐπὶ τὸν ἀποστολικὸν πρωτίστον θρόνον θέμενος [...]. ἀληθῶς πεπεύσμεθα ὅτι οὐκ ἐγκατέλιπεν Κύριος τέλειον τὴν καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίαν, μίᾳς καὶ μόνης τῆς παρ' ἡμῶν ἐπικουρίας ἄνωθεν τε καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐν ταῖς συμβαινούσαις περιστάσεσιν ὑπαρχούσης αὐτῆ θεοῦ προμηθεῖα”.

⁵⁶ Por. tenże, *Epistula* 487, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 717: „[...] καὶ γε τὸν μακάριον Πέτρον μετὰ τὴν ἄρνησιν πρώταρχον τῶν λοιπῶν ἀποστόλων ἀναδείκνυσιν [...]”.

⁵⁷ Por. tenże, *Epistula* 33, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 91: „Ἐπειδήπερ Πέτρῳ τῷ μεγάλῳ δέδωκε Χριστὸς ὁ θεὸς μετὰ τὰς κλείς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καὶ τὸ τῆς ποιμνιαρχίας ἀξίωμα, πρὸς Πέτρον ἦτοι τὸν αὐτοῦ διάδοχον ὅτιοῦν καινοτομούμενον ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ παρὰ τῶν ἀποσφαλλομένων τῆς ἀληθείας ἀναγκαῖον ἀναφέρεισθαι”; tenże, *Epistula* 272, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 402: „καὶ ὄντως ἔγνωμεν οἱ ταπεινοὶ ὡς ἐναργῆς διάδοχος τοῦ τῶν ἀποστόλων κορυφαίου προέστη τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας [...]”. Zob tenże, *Epistula* 272. Świadomość moralnej jedności Piotra i jego następców na Stolicę Rzymskiej jest tak wielka, że Teodor w swoich tekstach nie rozróżnia Piotra i jego następców, por. O'Connell, *The Ecclesiology*, s. 206-211.

⁵⁸ Por. Theodorus Studita, *Epistula* 273, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 405: „[...] μετὰ τὴν ἀποστολικὴν κορυφὴν τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας”; tenże, *Epistula* 34, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 98: „καὶ ταῦτα ὡς ἐλάχιστα τέκνα τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας σοί, τῇ πρωτίστῳ ἡμῶν ἀποστολικῇ κεφαλῇ, ἀναγγεῖλαι κατὰ τὸ ἀναγκαῖον προεθυμήθημεν”; tenże, *Epistula* 33, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 92: „[...] ὡς θειοτάτη τῶν ὄλων κεφαλῶν κεφαλή [...]”.

ἐκκλησίας)⁵⁹. Otrzymał on klucz do Ewangelii od Chrystusa przez Piotra oraz jego następców, włącznie z bezpośrednim swoim poprzednikiem⁶⁰. Teodor nazywa papieża pierwszym arcykapłanem; wywyższonym przez Boga pastierzem owiec Chrystusowych, który posiada klucze Królestwa niebiańskiego; kamieniem wiary, na którym zbudowano Kościół katolicki; Piotrem, który upiększa Stolicę Piotrową i rządzi na niej; pierwszym spośród wszystkich⁶¹; powszechnym światłem⁶²; równym aniołom, błogosławionym i apostołskim ojcem⁶³, świętą i błogosławioną głową⁶⁴, boskim pierwszym pastierzem⁶⁵.

Ze względu na to, że biskup Rzymu zajmuje uprzywilejowane stanowisko w Kościele powszechnym, Kościół rzymski jest pierwszym spośród Kościołów Bożych⁶⁶. Rzym jest pierwszym ze wszystkich miast⁶⁷. W Rzymie znajduje się święty apostołski ołtarz⁶⁸, najwyższy apostołski ołtarz⁶⁹, pierwszy apostołski ołtarz⁷⁰, ołtarz zwierchnika, na którym Chrystus położył klucze wiary,

⁵⁹ Por. tenże, *Epistula* 33, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 93.

⁶⁰ Por. tenże, *Epistula* 34, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 95: „καὶ ἡ σύνοδος ἐπ’ ἀθετήσει τοῦ εὐαγγελίου Χριστοῦ, οὗ σὺ τὰς κλεῖς ἐδέξω πρὸς αὐτοῦ διὰ μέσου τοῦ τῶν ἀποστόλων προστάτου καὶ τῶν ἀμοιβαδῶν μέχρι τοῦ προηγησαμένου τὴν ἱερωτάτην σου κορυφήν”.

⁶¹ Por. tenże, *Epistula* 271, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 399: „Τῷ τὰ πάντα παναγεστάτῳ, φωστῆρι μεγάλῳ, ἀρχιερεῖ πρωτίστῳ, κυρίῳ ἡμῶν δεσπότη ἀποστολικῷ πάπῃ [...]”; tenże, *Epistula* 271, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 400: „Ἀκουε, ἀποστολικὴ κἀρα, θεοπρόβλητε ποιμὴν τῶν Χριστοῦ προβάτων, κλειδοῦχε τῆς οὐρανῶν βασιλείας, πέτρα τῆς πίστεως, ἐφ’ ἣ ὀκοδόμηται ἡ καθολικὴ ἐκκλησία: Πέτρος γάρ σὺ, τὸν Πέτρου θρόνον κοσμῶν καὶ διέπων [...]”.

⁶² Por. tenże, *Epistula* 272, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 402: „Τῷ παναγεστάτῳ πατρί, κορυφαίῳ φωστῆρι οἰκουμηνικῷ, κυρίῳ ἡμῶν δεσπότη ἀποστολικῷ πάπῃ [...]”.

⁶³ Por. tenże, *Epistula* 34, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 94: „Τῷ ἰσαγγέλῳ μακαριωτάτῳ καὶ ἀποστολικῷ πατρὶ πατέρων Λέοντι πάπῃ Ῥώμης [...]”.

⁶⁴ Por. tenże, *Epistula* 377, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 509: „[...] τῇ ἱερᾷ καὶ μακαρίᾳ κορυφῇ”; tenże, *Epistula* 272, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 402: „[...] ἡ ἀγία ὑμῶν κορυφαϊότης [...]”; tenże, *Epistula* 33, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 91: „Τῷ ἀγιωτάτῳ καὶ κορυφαιοτάτῳ πατρὶ πατέρων Λέοντι τῷ δεσπότη μου ἀποστολικῷ πάπῃ [...]”; tenże, *Epistula* 33, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 92: „[...] τῷ ἀγγέλῳ τῆς κορυφαιᾶς σου μακαριότητος [...]”. Na temat dyskusji odnośnie epistolarniej tytulatury por. O’Connell, *The Ecclesiology*, s. 215-217.

⁶⁵ Por. Theodorus Studita, *Epistula* 33, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 93-94: „[...] ὑπέικοντες θεῖα ποιμεναρχία [...]”.

⁶⁶ Por. tenże, *Epistula* 273, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 403: „[...] ἐν τῇ πρωτίστῃ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ [...]”. Na temat pierwszeństwa Rzymu u Teodora Studyty por. O’Connell, *The Ecclesiology*, s. 211-220.

⁶⁷ Por. Theodorus Studita, *Epistula* 35, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 100: „[...] ἐν τῇ πρωτίστῃ τῶν πόλεων [...]”.

⁶⁸ Por. tenże, *Epistula* 35, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 100: „[...] πρὸς τὸν ἀγιώτατον ἀποστολικὸν”; zob. tenże, *Epistula* 35; 377.

⁶⁹ Por. tenże, *Epistula* 35, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 100-101: „συμφέρον δ’ ἂν εἴη, ὡς ὁ ἡμέτερος σκοπὸς καὶ πόθος, ἐπιτιμηθῆναι συνοδικῶς διὰ τοῦ κορυφαιοτάτου ἀποστολικοῦ ὡσπερ ἐπὶ τῶν ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς τοὺς συνεδρεύσαντας κατὰ τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ [...]”.

⁷⁰ Por. tenże, *Epistula* 272, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 402: „[...] ἐπὶ τὸν ἀποστολικὸν πρωτίστον θρόνον [...]”.

których nie pokonają bramy piekielne, czyli usta heretyków⁷¹. Rzym ma za zadanie troszczyć się o wszystkie Kościoły⁷².

Kościół rzymski jest arbitrem w sprawach wiary⁷³. Papież, według Teodora, jest od początku niezanieczyszczonym źródłem ortodoksyjności (ή ἀθόλωτος καὶ ἀκαπήλευτος πηγὴ ἐξ ἀρχῆς τῆς ὀρθοδοξίας), spokojną przystanią całego Kościoła, oddaloną od wszelkich heretyckich burz⁷⁴. Postanowienia papieskie są formułowane pod natchnieniem Ducha Świętego⁷⁵. Dla wspólnej korzyści trzeba przyjąć od dawnego Rzymu wyjaśnienia w sprawach wiary zgodnie z dawną Tradycją Ojców. W Rzymie znajduje się naczelny Kościół Boży, na stolicy którego zasiadał Piotr, któremu Pan powiedział: „Ty jesteś Piotr, i na tej opoce zbuduję Kościół mój, a bramy piekielne nie przemogą go” (Mt 16, 18)⁷⁶. Zgodnie z przyjętym od dawna zwyczajem bez zgody papieża nie może odbyć się żaden ortodoksyjny sobór⁷⁷. Zachowując dawny zwyczaj

⁷¹ Por. tenże, *Epistula* 407, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 565: „κὰν ἀπεσείσαντο οἱ ἀτεράμονες, κὰν ὀφθαλμοὺς καρδίας οὐκ ἠνοίξαν (μαρτυριῶ ἄρτι κατενώπιον θεοῦ καὶ ἀνθρώπων), ἕαυτοὺς ἀπέρρηξαν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, τοῦ κορυφιακοῦ θρόνου, ἐν ᾧ Χριστὸς ἔθετο τὰς κλεῖς τῆς πίστεως, ἧς οὐ κατίσχυσαν ἀπ’ αἰῶνος οὐδ’ ἂν κατισχύσωσι μέχρι συντελείας πύλα ἄδου, τὰ τῶν αἰρετικῶν δηλαδὴ στόματα, ὡς ἡ τοῦ ἀψευδοῦς ὑπόσχεσις”.

⁷² Por. O’Connell, *The Ecclesiology*, s. 215.

⁷³ Por. Theodoros Studita, *Epistula* 478, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 698: „εἰ δὲ οὐ τοῦτο καταδεκτέον τῷ βασιλεῖ καί, ὡς φησι, παρετράπη σὺν ἡμῖν τῆς ἀληθείας Νικηφόρος ὁ πρόεδρος, ἐξ ἐκατέρου μέρους ἀποσταλτέον πρὸς τὸν Ῥώμης κάκειθεν δεχέσθω τὸ ἀσφαλὲς τῆς πίστεως. καὶ γὰρ οὕτως ἔχει· εἰ παρατραπῆ εἰς ἐκ τῶν πατριαρχῶν, ὑπὸ τῶν ὁμοταγῶν, καθά φησιν ὁ θεῖος Διονύσιος, τὴν ἐπανόρθωσιν λήψεσθαι, οὐχ ὑπὸ βασιλέων κρίνεσθαι, κὰν ἐξαναστῶσιν πάντες οἱ ὀρθοδοξήσαντες βασιλεῖς”.

⁷⁴ Por. tenże, *Epistula* 272, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 402: „ὕμεις οὖν ὡς ἀληθῶς ἡ ἀθόλωτος καὶ ἀκαπήλευτος πηγὴ ἐξ ἀρχῆς τῆς ὀρθοδοξίας, ὑμεῖς ὁ πάσης αἰρετικῆς ζῆλης ἀνφικισμένος εὐδῖος λιμὴν τῆς ὅλης ἐκκλησίας, ὑμεῖς ἡ θεόλεκτος πόλις τοῦ φυγαδευτηρίου τῆς σωτηρίας”.

⁷⁵ Por. tenże, *Epistula* 272, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 40: „[...] ἔπειτα, ἃ πνευματοκινήτως αὐτῇ βεβούλευται καὶ ὄρισται ἐπ’ ὠφελείᾳ μὲν ἡμῶν τῶν ταπεινῶν, αἰωνίῳ δὲ μακαρισμῷ τῆς οἰκειᾶς ἀρετῆς, εἰς πέρας σὺν θεῷ ἀγαγεῖν”.

⁷⁶ Por. tenże, *Epistula* 429, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 601: „εἰ δέ τι ἀμφιβαλλόμενον ἢ ἀπιστούμενον τῇ θεῖᾳ ὑμῶν μεγαλονοίᾳ διαλύεσθαι ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως εὐσεβῶς, ἡ μεγάλη καὶ θεοστήρικτος αὐτῆς χεὶρ, ὡς ζηλοτυποῦσα τὰ θεῖα ἐπ’ ὠφελείᾳ τοῦ παντός, κελευσάτω παρὰ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης δεξασθαι τὴν διασάφησιν ὡς ἄνωθὲν τε καὶ ἐξ ἀρχῆς πατροπαράδοτως ἐξεδόθη· αὕτη γὰρ, χριστομίμητε βασιλεῦ, ἡ κορυφαιοτάτη τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ, ἧς Πέτρος πρωτόθρονος, πρὸς δὲ ὁ Κύριός φησιν· σὺ εἰ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν· καὶ πύλαι ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς (Mt 16, 18)”.

⁷⁷ Por. tenże, *Epistula* 33, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 93: „εἰ γὰρ οὗτοι ἑαυτοῖς ἐξαυθεντήσαντες αἰρετικὴν σύνοδον ἐκπληρώσαι οὐκ ἔδεισαν καίπερ, εἰ καὶ ὀρθόδοξον, οὐκ ἄνευ τῆς ὑμῶν εἰδήσεως ἐξουσιάζοντες, ὡς τὸ ἄνωθεν κεκρατηκὸς ἔθος, πόσῳ γε μάλλον εὐλογον καὶ ἀναγκαῖον ἂν εἶη, ὑπομνήσκομεν φόβῳ, ὑπὸ τῆς θείας πρωταρχίας σου ἔννομον κροτηθῆναι σύνοδον, ὡς ἂν τὸ ὀρθόδοξον τῆς ἐκκλησίας δόγμα τὸ αἰρετικὸν ἀποκρούσῃται καὶ μήτε ἡ κορυφαιότης σου σὺν ἅπασιν τοῖς ὀρθοδόξοις ἀναθεματίζοιτο παρὰ τῶν νέων κενοφάνων μήτ’ αὐὸ ὀρητήριον ἀνομίας τῆς μοιχοσύνοδον εὐρίσκοντες οἱ βουλόμενοι κατολισθαίνουσιν εὐπετῶς πρὸς τὴν ἀμαρτίαν”.

Ojców, biskupa Rzymu należy zawiadomić o wszystkich nowościach w Kościele Katolickim wprowadzonych przez tych, którzy odstępują od wiary. Teodor prosi papieża Leona, aby podobnie jak jego poprzednik Leon Wielki, zajął odpowiednie stanowisko w sprawie herezji ikonoklazmu. Dąży do tego, by Rzym podjął inicjatywę zwołania soboru powszechnego w sprawie kultu obrazów⁷⁸. Także w związku ze sprawą ślubu udzielonego cesarzowi Konstantynowi VI dąży do tego, by najwyższa Apostolska Stolica na soborze potępiła tych, którzy sprzeciwiają się Ewangelii Chrystusowej⁷⁹. Należy zaznaczyć, że Teodor wspomina o soborze tylko w liście do patriarchy Rzymskiego. W listach do innych patriarchów nie porusza kwestii zwołania soboru⁸⁰.

Kościół rzymski jest punktem odniesienia, centrum jedności Kościoła⁸¹. Za pośrednictwem listów synodalnych kierowanych do Rzymu dokonuje się akt jedności⁸². Nawet heretycy starają się znaleźć poparcie Rzymu dla swoich idei⁸³. Według Teodora zerwanie łączności z Rzymem oznacza zerwanie łączności z całym Kościołem. Jeżeli bowiem konstantynopolitańscy heretycy oddzielili się od zwierzchniego patriarchatu, czyli rzymskiego, to oderwali się także od trzech pozostałych patriarchatów, a w konsekwencji i od Chrystusa, ich Głowy⁸⁴.

Należy zwrócić uwagę, że oprócz wyżej omówionych tekstów istnieje również wypowiedź, w której Teodor dość chłodno wypowiada się o biskupie Rzymu. Píše, że nie obchodzi go jak postępuje papież. Gdy papież powiedział, że nie martwi się z powodu jawnych grzechów kapłana, to nie ośmieszył jakiegokolwiek kapłana, lecz samą Głowę Kościoła⁸⁵. Wypowiedź ta jest bar-

⁷⁸ Por. tenże, *Epistula* 33; zob. Dagron, *Ikonoklazm*, s. 135.

⁷⁹ Por. tenże, *Epistula* 35, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 100-101: „συμφέρον δ' ἂν εἴη, ὡς ὁ ἡμέτερος σκοπὸς καὶ πόθος, ἐπιτιμηθῆναι συνοδικῶς διὰ τοῦ κορυφαιστάτου ἀποστολικοῦ ὡσπερ ἐπὶ τῶν ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς τοὺς συνεδρεύσαντας κατὰ τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ”; zob. Gardner, *Theodore of Studium*, s. 125-127.

⁸⁰ Por. O'Connell, *The Ecclesiology*, s. 224.

⁸¹ Por. tamże, s. 214.

⁸² Por. Theodorus Studita, *Epistula* 478, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 698: „εἰ δέ τις ἐρωτοίη καὶ πῶς ἐνδέχεται τοῦτο γενέσθαι; τῷ ἐκστῆναι τοὺς ἑτεροδόξους τῶν τοῦ θεοῦ ἐκκλησιῶν καὶ ἀπολαβεῖν τὸν οἰκεῖον θρόνον Νικηφόρον τὸν ἱερὸν πατριάρχην· ὅς, συνεδρεύσας μεθ' ὧν συνήθλησεν (εἰ οὐκ ἐνδέχεται ἐκ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν παρεῖναι ἀντιπροσώπου· ὅπερ δυνατὸν ἐστίν, εἰ θέλοι βασιλεὺς τὸν ἐκ Δύσεως παρεῖναι, ᾧ καὶ τὸ κράτος ἀναφέρεται τῆς οἰκουμένης συνόδου), ἀποπεράνοι ἂν τὸ τῆς εἰρήνης καὶ τὸ τῆς συναφείας βραβευτήριον δῆλον ὅτι δι' οἰκεῖων συνοδικῶν, ἀποστελλομένων τῷ πρωτοθρόνῳ”; zob. E. Przekop, *Wschodnie patriarchaty starożytne (IV-X w.)*, Warszawa 1984, 110-116.

⁸³ Por. Theodorus Studita, *Epistula* 38.

⁸⁴ Por. tenże, *Epistula* 410, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 571: „εἰ γὰρ τοῦ κορυφαίου εἰσὶν διερρηγμένοι τῶν τε ἐτέρων τριῶν πατριαρχῶν, δῆλα δὴ καὶ τοῦ Χριστοῦ, ὃς κεφαλὴ τῶν προειρημένων”; zob. O'Connell, *The Ecclesiology*, s. 214.

⁸⁵ Por. tenże, *Epistula* 28, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 78: „Περὶ δὲ τοῦ πάπα, τίς ἡμῖν λόγος οὕτως πράσσοντος ἢ ἐκεῖνο, ὡς τοῖς οἰκεῖοις, συγχώρησον, ἐάλω πτεροῖς κατὰ τὸ λόγιον;

dzo trudna do wy tłumaczenia. Chodzi w niej o kapłana Józefa, który udzielił ślubu Konstantynowi VI. Jednak ten niejasny tekst w żadnym wypadku nie może być kluczem do Teodorowego rozumienia pozycji biskupa Rzymu⁸⁶.

Trzeba pamiętać, że św. Teodor Studyta rozpatruje pierwszeństwo biskupa Rzymu nie w izolacji od innych patriarchatów, lecz w orbicie całego Kościoła⁸⁷. Według Teodora wszystkie stolice patriarchalne mają taką samą godność jak stolica rzymska i są zakorzenione w pełnej tradycji apostołskiej⁸⁸. Jeżeli jeden patriarcha zbłądzi w kwestii wiary, to powinien zostać upomniany przez równego mu, nie tylko przez patriarchę rzymskiego⁸⁹. Każdy patriarcha jest kościelnym zwierzchnikiem w granicach powierzonych jego pasterskiej opiece. O tym może świadczyć fragment, z którego wynika, że w granicach patriarchatu konstantynopolitańskiego lokalny patriarcha jest Boską i zwierzchnią Głową⁹⁰. Mnich studyjski oddaje należny szacunek każdemu patriarsze. Konstantynopolitańskiego patriarchę Nikefora nazywa Świętą Głową⁹¹, boskim i naczelnym Szczytem wszystkich Głów⁹². Papieża aleksandryjskiego nazywa wszechświętym Ojcem ojców, Światłem światła, pierwszym spośród wiernych, apostołskim Zwierzchnikiem⁹³. Podobnie wypowiada się w liście do patriarchy jerozolimskiego⁹⁴. Tego ostatniego darzy szczególną czcią. Pisz, że chociaż patriarcha jerozolimski w porządku pa-

μηδὲν γὰρ περὶ τῶν ἐκδήλων ἀμαρτημάτων τοῦ ἱερέως φροντίζειν φάμενος οὐ τὸν τινα ἱερέα, ἀλλὰ τὴν κεφαλὴν τῆς ἐκκλησίας κατεκωμώδησεν τοσαῦτα καὶ ἀπεμυσάξατο, ὡς ἡμᾶς αἰδεσθῆναι καὶ ἀκοῦσαι”.

⁸⁶ Por. O’Connell, *The Ecclesiology*, s. 215-219.

⁸⁷ Por. tamże, s. 217.

⁸⁸ Por. Theodorus Studita, *Epistula* 469.

⁸⁹ Por. tenże, *Epistula* 478, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 698: „εἰ δὲ οὐ τοῦτο καταδεκτέον τῷ βασιλεῖ καί, ὡς φησι, παρετράπη σὺν ἡμῖν τῆς ἀληθείας Νικηφόρος ὁ πρόεδρος, ἐξ ἑκατέρου μέρους ἀποσταλτέον πρὸς τὸν Ῥώμης κάκειθεν δεχέσθω τὸ ἀσφαλὲς τῆς πίστεως. καὶ γὰρ οὕτως ἔχει· εἰ παρατραπῆ εἰς ἐκ τῶν πατριαρχῶν, ὑπὸ τῶν ὁμοταγῶν, καθὰ φησιν ὁ θεῖος Διονύσιος, τὴν ἐπανόρθωσιν λήψεσθαι, οὐχ ὑπὸ βασιλέων κρίνεσθαι, κἂν ἐξαναστῶσιν πάντες οἱ ὀρθοδοξήσαντες βασιλεῖς”.

⁹⁰ Por. tenże, *Epistula* 435, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 611: „[...] τῇ θεῖα καὶ κορυφαιοτάτῃ κάρᾳ [...]”.

⁹¹ Por. tenże, *Epistula* 25, ed. Fatouros, vol. 31/1, s. 68: „[...] ᾧ ἀγία κεφαλὴ [...]”.

⁹² Por. tenże, *Epistula* 423, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 592: „[...] ᾧ θεῖα καὶ κορυφαία τῶν ἱερῶν κεφαλῶν ἀκρότης [...]”; tenże, *Epistula* 286, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 425: „Πολλάκις προθέμενος ἐπιστεῖλαι τῇ ἱερᾷ κορυφῇ τῆς μακαριότητός σου ἐνεκόπην [...]”.

⁹³ Por. tenże, *Epistula* 275, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 406: „Τῷ τὰ πάντα ἀγιωτάτῳ πατρὶ πατέρων, φωστῆρι φωστῆρων, κυρίῳ μου δεσπότη μακαριωτάτῳ πάπα [...]”; tenże, *Epistula* 275, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 407-408: „πρὸ πάντων ὁ πρῶτιστος, ἡ ἱερὰ ἡμῶν κεφαλὴ καὶ ὁμοταγῆς τῇ τελειότητί σου [...]”; tenże, *Epistula* 275, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 406: „[...] εἰς ὁμιλίαν ἔλθειν τῆς ἀποστολικῆς σου κορυφῆς [...]”.

⁹⁴ Por. tenże, *Epistula* 276, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 409: „Τῷ τὰ πάντα ἀγιωτάτῳ πατρὶ πατέρων, φωστῆρι φωστῆρων, κυρίῳ μου δεσπότη πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων [...]. εἰς ἱερὰς χεῖρας φθάσειεν τῆς ἀποστολικῆς ὑμῶν μακαριωτάτης κορυφῆς [...]”.

triarchatów zajmuje piąte miejsce, to jednak jest pierwszym spośród patriarchów, ponieważ jest zwierzchnikiem wielu ważnych świątyń znajdujących się pod jego jurysdykcją⁹⁵. Najwyższa godność znajduje się tam, gdzie urodził się Chrystus, Biskup dusz i Arcykapłan wszystkich, i gdzie spełnił wszystkie swoje Boskie dzieła⁹⁶.

Chociaż według Teodora w biskupie Rzymu Kościół znajduje gwarancję doktryny wiary oraz jedności, i z nim cały Kościół musi się zgadzać, to jednak tylko w momencie szczególnego kryzysu, kiedy jest niemożliwe tradycyjne rozwiązanie sporu, biskup Rzymu odgrywa swoją szczególną rolę w odnowieniu jedności Kościoła w apostołskiej wierze⁹⁷.

4. Geneza pentarchicznych poglądów Teodora Studyty. Przekonanie na temat soborowego definiowania *Credo*, które stanowi podstawę jedności Kościoła, Teodor Studyta czerpie z historycznego doświadczenia Kościoła. W Kościele starożytnym sobór był wyrazem jedności i jednomyślności. Chrześcijaństwo starożytne w rzeczywistości było jednością w różnorodności, rodziną utwierdzoną na zasadzie równych sióstr-Kościółów. Jedność polegała na „soborowości”, na wspólnym określeniu wiary i życia sakramentalnego⁹⁸. Wszyscy starożytni patriarchowie musieli potwierdzić soborowe dekrety⁹⁹. Generalnie w starożytnym chrześcijaństwie nie kwestionowano wiary zdefiniowanej przez sobór powszechny. Dekrety soborowe przyjmowano z wiarą, podobnie jak nauczanie Pisma Świętego¹⁰⁰.

W starożytnym Kościele pierwszeństwo należało do Rzymu, ponieważ był on stolicą władzy rzymskiej, miejscem spoczynku św. Piotra i Pawła oraz bastionem ortodoksyjnego nauczania przez setki lat¹⁰¹. Żaden sobór nie był uznawany za ekumeniczny, jeżeli nie został potwierdzony lub przynajmniej uznany przez następcę św. Piotra¹⁰².

Teoretyczne początki eklezjalnej odrębności stolic patriarchalnych sięgają pierwszego soboru powszechnego w Nicei (325). Sobór podkreśla powszech-

⁹⁵ Por. tenże, *Epistula* 276, ed. Fatouros, vol. 31/2, s. 410: „ὡ, πηλικῶν καὶ φρικτῶν σεβασμάτων ἢ τῆς σῆς μακαριότητος ὑπάρχει κορυφή. σὺ πρώτος πατριαρχῶν, κὰν πεντάζοις τῷ ἀριθμῷ· οὐ γὰρ ὁ ἐπίσκοπος τῶν ψυχῶν καὶ τῶν ὄλων ἀρχιερεὺς καὶ ἐγεννήθη καὶ ἔδρασε τὰ θεουργὰ πάντα καὶ ἔπαθεν καὶ τέθαιπται καὶ ἀνέστη καὶ ἔζησε καὶ ἀνελήθη, ἐκεῖ δηλονότι τὸ ὑπεράϊρον ἀπάντων ἀξίωμα”; zob. O’Connell, *The Ecclesiology*, s. 224.

⁹⁶ Por. tenże, *Epistula* 276.

⁹⁷ Por. O’Connell, *The Ecclesiology*, s. 226-227; zob. Gardner, *Theodore of Studium*, s. 115-129.

⁹⁸ Por. A. Papadakis – J. Meyendorff, *The Christian East and the Rise of the Papacy*, Crestwood 1994, 158-160.

⁹⁹ Por. J. Herrin, *The Foundation of Christendom*, Princeton 1987, 104-105.

¹⁰⁰ P. Hughes, *The Church in Crisis: A History of the General Councils 325-1870*, New York 1961, 15.

¹⁰¹ Por. M. Whelton, *Popes and patriarchs: an Orthodox perspective on Roman Catholic claims*, Ben Lomond 2006, 81-82.

¹⁰² Por. Whelton, *Popes and patriarchs*, s. 83.

nie przyjętą zasadę regionalnego pierwszeństwa pewnego Kościoła lokalnego. Szczególnie uznaje wywyższony status biskupów Rzymu, Aleksandrii i Antiochii nad innymi biskupami na określonym terytorium¹⁰³. Kanony soborowe odzwierciedlają zasadę, zgodnie z którą świecka ważność pewnego miasta stanowi o eklezjalnej ważności biskupa tego miasta¹⁰⁴. Sobór Nicejski I (325) wyróżnił także stolicę biskupią w Jerozolimie, nadając jej tylko pierwszeństwo honorowe (τῆς τιμῆς)¹⁰⁵. Nie oznaczało to jednak pierwszeństwa jurysdykcyjnego nad Cezareą, która nadal pozostała stolicą metropolitalną, a Jerozolima – sufraganią¹⁰⁶.

Sobór Konstantynopoliński I (381) uzupełnił w tym zakresie dekrety Soboru Nicejskiego. Według nauczania soboru jurysdykcję kościelną należy uporządkować według jurysdykcji państwowej i znaczenia politycznego miast¹⁰⁷. Aleksandria została pozbawiona pierwszeństwa na Wschodzie, a otrzymał je Konstantynopol, Nowy Rzym¹⁰⁸. Chociaż w kanonach tego soboru mówi się o pierwszeństwie honorowym (τὰ πρεσβεία τῆς τιμῆς), to jednak w rzeczywistości chodzi o pierwszeństwo jurysdykcyjne¹⁰⁹. Podstawą nadania pierwszeństwa było polityczne znaczenie miasta. Pierwszeństwo Rzymu oparte na „apostolskości” Piotra nie było zwalczane, ale nie zostało też wspomniane¹¹⁰.

Potwierdzenie i uzupełnienie pierwszeństwa poszczególnych patriarchatów miało miejsce na Soborze Chalcedońskim w 451 r.. Sobór nadał biskupowi Konstantynopola te same prerogatywy, którymi cieszył się biskup Rzymu. Według Ojców Soborowych Konstantynopol powinien zostać wywyższony do godności Starego Rzymu w aspekcie eklezjalnym i zająć drugie miejsce po

¹⁰³ Por. *Concilium Nicaenum* (325) can. 6, DSP 1, 30-32: „Τὰ ἀρχαία ἔθη κρατεῖτω τὰ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύῃ καὶ Πενταπόλει, ὥστε τὸν Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον πάντων τούτων ἔχειν τὴν ἐξουσίαν, ἐπειδὴ καὶ τῷ ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπίσκοπῳ τὸ τοιοῦτον σὺνήθεός ἐστιν. Ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις τὰ πρεσβεία σώζεσθαι ταῖς ἐκκλησίαις”. Zob. Przekop, *Wschodnie patriarchaty*, s. 27-28.

¹⁰⁴ Por. L.J. Patsavos, *Primacy and Conciliarity: Studies in the Primacy of the See of Constantinople and the Synodal Structure of the Orthodox Church*, Brookline 1995, 1-2; F.J. Marini, *The Power of the Patriarch. An Historical-Juridical Study of Canon 78 of the Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*, Roma 1994, 28-30.

¹⁰⁵ Por. *Concilium Nicaenum* (325) can. 7, DSP 1, 32: „Ἐπειδὴ συνήθεια κεκράτηκε καὶ παράδοσις ἀρχαία, ὥστε τὸν ἐν Αἰλίᾳ ἐπίσκοπον τιμᾶσθαι, ἐχέτω τὴν ἀκολουθίαν τῆς τιμῆς, τῇ μητροπόλει σφωζομένου τοῦ οἰκείου ἀξιώματος”.

¹⁰⁶ Por. Marini, *The Power*, s. 39.

¹⁰⁷ Por. *Concilium Constantinopolitanum* (381) can. 2, DSP 1, 70-72. Zob. Marini, *The Power*, s. 40; H. Chadwick, *The Early Church*, London 1993, 151.

¹⁰⁸ Por. *Concilium Constantinopolitanum* (381) can. 3, DSP 1, 73: „Τὸν μέντοι Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεία τῆς τιμῆς μετὰ τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην”; zob. Przekop, *Wschodnie patriarchaty*, s. 29-31; Patsavos, *Primacy*, s. 1-3; Whelton, *Popes and Patriarchs*, s. 85-87.

¹⁰⁹ Por. Marini, *The Power*, s. 39-40.

¹¹⁰ Por. tamże, s. 40 i 48-49; Patsavos, *Primacy*, s. 9-10.

Starym Rzymie¹¹¹. Generalnie przyjmuje się, że przywileje Konstantynopola już istniały w praktyce, a sobór tylko je uznał¹¹². Konstantynopol, który na początku był biskupstwem metropolii w Heraklei, od V w. praktycznie był uznawany za centrum patriarchalne i drugą stolicę w Kościele¹¹³.

Na soborze w Chalcedonie biskupstwo Jerozolimy zostało wywyższone do rangi patriarchatu. Biskup Juwenal z Jerozolimy (420-458) zdołał doprowadzić do zmiany honorowego statusu Jerozolimy na status patriarchatu¹¹⁴. Nowy patriarchat w Jerozolimie nigdy jednak nie miał takiego wpływu jak Aleksandria i Antiochia¹¹⁵.

Generalnie przyjmuje się cztery kryteria, które zadecydowały o statusie patriarchalnym poszczególnych biskupstw: 1) charakter sakralny (Jerozolima); 2) apostołskie pochodzenie (Rzym, Aleksandria, Antiochia); 3) ważne centrum, z którego chrześcijaństwo rozprzestrzenia się na inne obszary (Aleksandria, Antiochia); 4) dominacja polityczno-społeczna (Rzym, Konstantynopol)¹¹⁶.

W czasach cesarza Justyniana I (527-565) całe ustawodawstwo eklezjalno-cywilne było oparte na idei pięciu patriarchatów, które wyrażały cały Kościół. Właśnie cesarz Justynian jako pierwszy używał terminu „patriarcha” w tym kontekście. Od czasów Justyniana termin „patriarcha” był zarezerwowany dla zwierzchników pięciu wielkich stolic eklezjalnych¹¹⁷. W ustawodawstwie

¹¹¹ Por. *Concilium Chalcedonense* (451) can. 28, DSP 1, 250: „Πανταχοῦ τοῖς τῶν ἁγίων πατέρων ὄροις ἐπόμενοι καὶ τὸν ἀρτίως ἀναγνωσθέντα κανόνα τῶν ἑκατὸν πενήκοντα θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων τῶν συναχθέντων ἐπὶ τοῦ τῆς εὐσεβοῦς μνήμης μεγάλου Θεοδοσίου τοῦ γενομένου βασιλέως, ἐν τῇ βασιλίδι Κωνσταντινουπόλει νέαι Ῥώμη γνωρίζοντες, τὰ αὐτὰ καὶ ἡμεῖς ὀρίζομεν τε καὶ ψηφίζομεθα περὶ τῶν πρεσβείων τῆς ἀγιωτάτης ἐκκλησίας τῆς αὐτῆς Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης. Καὶ γὰρ τῷ θρόνῳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης διὰ τὸ βασιλεῦειν τὴν πόλιν ἐκείνην οἱ πατέρες εἰκότως ἀποδεδώκασι τὰ πρεσβεῖα καὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ κινούμενοι οἱ ἑκατὸν πενήκοντα θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι, τὰ ἴσα πρεσβεῖα ἀπένευμαι τῷ τῆς νέας Ῥώμης ἀγιωτάτῳ θρόνῳ, εὐλόγως κρίναντες τὴν βασιλεία καὶ συγκλήτῳ τιμηθεῖσαν πόλιν καὶ τῶν ἴσων ἀπολαύουσαν πρεσβείων τῇ πρεσβυτέρᾳ βασιλίδι Ῥώμῃ καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὡς ἐκείνην μεγαλύνεσθαι πράγμασιν, δευτέραν μετ' ἐκείνην ὑπάρχουσαν”; zob. Przekop, *Wschodnie patriarchaty*, s. 31-34; Marini, *The Power*, s. 48-49; Hughes, *The Church*, s. 87.

¹¹² Por. Marini, *The Power*, s. 51.

¹¹³ Por. S.E. Donlon, *Patriarch. Theology and History*, w: *New Catholic Encyclopedia* (= NCE), X, San Francisco – Toronto – London – Sydney 1967, 1092-1093.

¹¹⁴ Patriarchalny status Jerozolimy nie był omawiany w kanonach soborowych. Sobór jedynie ratyfikował porozumienie zawarte pomiędzy Domnusem z Antiochii a Juwenalidem z Jerozolimy. Jerozolima otrzymała status stolicy patriarchalnej, por. Przekop, *Wschodnie patriarchaty*, s. 33-34; zob. J.J. McGrath, *Patriarchates*, NCE X 1096.

¹¹⁵ Por. O'Connell, *The Ecclesiology*, s. 29-30.

¹¹⁶ Por. Donlon, *Patriarch*, s. 1092-1093; zob. Przekop, *Wschodnie patriarchaty*, s. 43-62. W celu potwierdzenia własnego autorytetu Konstantynopol do VII w. usiłuje utwierdzić ideę o apostołskim pochodzeniu tej stolicy, por. O'Connell, *The Ecclesiology*, s. 33-34.

¹¹⁷ Justinianus, *Corpus iuris civilis, Novella* 123, 3, ed. D. Godefroy: *Les Nouvelles de l'empereur Justinien*, II, Metz 1811, 181: „Iubemus igitur beatissimos quidem archiepiscopos et patriarchas,

Justyniana termin „patriarcha” nabiera technicznego znaczenia na określenie biskupa zarządzającego terytorium i poddanego tylko patriarsze Rzymu¹¹⁸. Justynian podkreśla pozycję Rzymu jako pierwszego patriarchatu¹¹⁹. Cesarz Justynian uważał obecność pięciu patriarchów za istotną dla zebrania ekumenicznego soboru, nie ujmując nic pierwszeństwu Rzymu, który nadal pozostał przewodniczącym całego Kościoła i był kluczem jedności kościelnej¹²⁰.

Po Justynianie idea pentarchii stała się częścią teologicznego światopoglądu Bizancjum. Świadczy o tym *Żywot patriarchy Eutychiusza*, napisany przez kapłana Eustracjusza ok. 583 roku. Eustracjusz w kontekście Soboru Konstantynopolańskiego II (553) pisze, że stało się godne podziwu wydarzenie, które ani nigdy przedtem nie miało miejsca, ani nie będzie miało miejsca w przyszłości, ponieważ na jednym soborze zebrali się razem czterej patriarchowie (za wyjątkiem jerozolimskiego) i w ten sposób w Kościele zapanał pokój¹²¹.

hoc est senioris Romae et Constantinopoleos, et Alexandriae, et Theopoleos, et Hierosolymorum, [...]”; tamże 109, Praefatio, ed. Godefroy, s. 101: „[...] membrum sanctae Dei catholicae et apostolicae ecclesiae, in qua omnes concorditer sanctissimi [episcopi et] totius orbis terrarum patriarchae, et Hesperiae Romae et huius regiae civitatis et Alexandriae et Theopoleos et Hierosolymorum, et omnes qui sub eis constituti sunt, sanctissimi episcopi, apostolicam praedicant fidem atque traditionem”; zob. Donlon, *Patriarch*, kol. 1092-1093.

¹¹⁸ M.J. Higgins, *Patriarchate, Byzantine. Pentarchy*, NCE X 1094.

¹¹⁹ Iustinianus, *Corpus iuris civilis, Novella* 131, 2, ed. Godefroy, s. 241: „Ideoque sancimus secundum earum definitiones sanctissimum senioris Romae papam primum esse omnium sacerdotum, beatissimum autem archiepiscopum Constantinopoleos Novae Romae secundum habere locum post sanctam apostolicam sedem senioris Romae, aliis autem omnibus sedibus praeposatur”.

¹²⁰ Por. O’Connell, *The Ecclesiology*, s. 33-34.

¹²¹ Por. Eustratius, *Magni et Beatissimi Eutychie Patriarchae Constantinopolitani Vita et Conversatio* III 28-29, PG 86, 2307-2308: „Γέγονέν τε πράγμα θαυμαστόν, καὶ ἐκείνου ψυχῆς ἄξιον, ὅπερ, ὡς οἶμαι, μᾶλλον δὲ οἶδα σαφῶς, ὅτι οὐδέπω γεγένηται, ἢ γενήσεται. Πολλῶν γὰρ διαφόρων συγκροτηθεισῶν ἐν διαφόροις καιροῖς καὶ τόποις ἁγίων συνόδων, ἐξότε τὰ Χριστιανῶν συνέστη, οὐδεὶς μέμνηται ὅτι τέσσαρες ὁμοῦ πατριάρχαι συνεληθόντες ἐκκλησίας, εἰ μὴ ἐπὶ τοῦ μεγάλου καὶ θείου ἀνδρὸς Εὐτυχίου. [...] Οἱ γὰρ τέσσαρες πατριάρχαι, ὁ τε τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης Βιγίλιος, καὶ ὁ τῆς νέας Ῥώμης Κωνσταντινουπόλεως Εὐτύχιος οὗτος ὁ μέγας, καὶ ὁ τῆς μεγαλοπόλεως Ἀλεξανδρείας Ἀπολινάριος, καὶ Δομνῖνος ὁ Θεουπόλεως, ἐνωθέντες ἀλλήλοις, τρόπον τινὰ ὡς τὸ ἐκ τεσσάρων στοιχείων σῶμα, σύμψυχοι καὶ ἐν γενόμενοι, ἐν φρονούντες ἀλλήλων τὰς χεῖρας συμπλέξαντες”; zob. O’Connell, *The Ecclesiology*, s. 33; Higgins, *Patriarchate*, kol. 1094. Na soborze w Konstantynopolu w rzeczywistości byli obecni: Eutychiusz z Konstantynopola, Apolinariusz z Aleksandrii, Dominus z Antiochii i trzech biskupi, którzy reprezentowali niedawno wybranego Eustachiusza z Jerozolimy, zob. F.X. Murphy, *Constantinople II, Council of*, NCE IV 238-240. Jeśli chodzi o papieża, to był on w tym czasie obecny w Konstantynopolu, przyprowadzony przymusem przez cesarza Justyniana. Nie uczestniczył on jednak w posiedzeniach soborowych z powodu konfliktu z cesarzem, ponieważ nie chciał potępić *Trzech Rozdziałów* w taki sposób, jak tego wymagał cesarz. Jednak w grudniu 553 r. papież Wigiliusz zaakceptował potępienie *Trzech Rozdziałów*, por. Hughes, *The Church*, s. 110-119.

W czasach Soboru Konstantynopolitańskiego III (680) zgoda pięciu patriarchów stała się decydującym argumentem dla określenia przedmiotu wiary, a jedność z patriarchami – potwierdzeniem jedności z Kościołem Katolickim. Świadczy o tym stanowisko św. Maksyma Wyznawcy. Według niego synod monoteletów zwołany w 639 r. przez Pyrrusa nie jest soborem, a jego decyzje nie są zobowiązujące, ponieważ nie uczestniczyli w nim patriarchowie ani osobiście, ani nie byli reprezentowani przez przedstawicieli¹²². W tym miejscu warto podkreślić argument, że sobór powszechny nie może odbyć się bez obecności na nim wszystkich Kościołów, reprezentowanych przez patriarchów. Według św. Maksyma Rzym ma szczególne miejsce jako podstawa i fundacja Kościołów Bożych¹²³.

Idea pentarchii znajduje swoje dopełnienie w dekretach synodu *Quinisextum* (691-692), który jest źródłem potwierdzającym istnienie instytucji pentarchicznej. Synod potwierdził zrównanie przywilejów stolicy konstantynopolitańskiej ze stolicą w Starym Rzymie. Konstantynopol zajmuje drugie miejsce po Rzymie. W dalszej kolejności następują po sobie Aleksandria, Antiochia i Jerozolima. Poprzednie sobory mówią o biskupstwach i miastach, a ten synod mówi o stolicach (θρόνοι)¹²⁴.

Na przełomie VIII i IX w. dojrzałą ideę pentarchii znajdujemy u konstantynopolitańskiego patriarchy Nikefora. Nauczał on o równości wszystkich pięciu patriarchów i twierdził, że w pentarchii nie daje się pierwszeństwa którejś z patriarchalnych stolic, natomiast wszyscy patriarchowie pełnią przywódczą rolę. Jednomyślność i wspólny osąd patriarchów wyrażają jedność Kościoła opartą na wspólnej regule wiary. Jest to kryterium kanoniczności soboru powszechnego. Nikefor w swoich rozważaniach zastanawia się nad teoretyczną opcją objęcia stolicy patriarchalnej przez heretyka. W takim przypadku, dowodzi,

¹²² Por. Maximus Confessor, *Disputatio cum Pyrrho*, PG 91, 352D: „Θαυμάζειν ὑπεστί μοι, πῶς σύνοδον ἀποκαλεῖς, τὴν μὴ κατὰ νόμους καὶ κανόνες συνοδικοὺς ἢ θεσμοὺς γενομένην ἐκκλησιαστικοὺς· οὐτε γὰρ ἡ ἐπιστολὴ ἐγκύκλιος κατὰ συναίνεσιν τῶν πατριαρχῶν γέγονεν οὐτε τόπος ἢ ἡμέρα ὑπαντήσεως ὠρίσθη. Οὐκ εἰσαγωγίμος τις ἢ κατήγορος ἦν. Συστατικὰς οἱ συνεληθόντες οὐκ εἶχον, οὐτε οἱ ἐπίσκοποι ἀπὸ τῶν μητροπολιτῶν, οὐτε οἱ μητροπολίται ἀπὸ τῶν πατριαρχῶν. Οὐκ ἐπιστολαὶ ἢ τοποτηρηταὶ ἀπὸ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν ἐπέμφθησαν. Τίς οὖν λόγου μεμοιράμενος, σύνοδον καλεῖν ἀνάσχοιτο τὴν σκανδάλων καὶ διχονοίας ἅπασαν πληρώσασαν τὴν οἰκουμένην”; zob. tenże, *Epistula ad Anastasium*, PG 90, 131.

¹²³ Por. tenże, *Ex epistula Romae scripta*, PG 91, 137-140; tenże, *Deploratio 74 ex epistula scripta ad Petrum illustrem*, PG 91, 144.

¹²⁴ Por. *Concilium Quinisextum* (691-692) can. 36, Mansi XI 960: „Ἀνανεούμενοι τὰ παρὰ τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα ἁγίων Πατέρων, τῶν ἐν τῇ θεοφυλάκτῳ ταύτῃ καὶ βασιλίδι πόλει συνελθόντων, καὶ τῶν ἑξάκοσιν τριάκοντα, τῶν ἐν Χαλκηδόνι συναθροισθέντων νομοθετηθένται, ὀρίζομεν, ὥστε τὸν Κωνσταντινουπόλεως Θρόνον τῶν ἴσων ἀπολαύειν πρεσβείων τοῦ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης θρόνου, καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς, ὡς ἐκεῖνον, μεγαλύνεσθαι πράγμασι, δεῦτερον μετ’ ἐκεῖνον ὑπάρχοντα, μεθ’ ὃν τῆς Ἀλεξανδρέων μεγαλοπόλεως ἀριθμείσθω θρόνος, εἶται ὁ Ἀντιοχείας, καὶ μετὰ τοῦτον, ὁ τῆς Ἱεροσολυμιτῶν πόλεως”; zob. Marini, *The Power*, s. 59-60; Patsavos, *Primacy*, s. 12.

wystarczy porozumienie pozostałych czterech patriarchów, żeby pozbawić go władzy. Jeżeli zaś nie udaje się dojść do zgody pomiędzy patriarchami, wtedy należy przyjąć wyjaśnienie od stolicy rzymskiej, która stanowi rękojmię ortodoksyjności. Patriarcha Rzymu według Nikefora ma takie prerogatywy w Kościele, jakie miał apostoł Piotr w kolegium apostołskim¹²⁵.

Podsumowując należy stwierdzić, że w czasach Teodora Studyty idea pentarchii była wyrazem kościelnej jedności w określaniu doktryny zgodnej z Tradycją Ojców. W pentarchii wyrażają się trzy kluczowe idee – jedność, powszechność i apostołskość¹²⁶. Wierzono, że kwestie wiary należy rozstrzygać na soborze powszechnym, który nie może być uznany za kanoniczny bez zgody pięciu patriarchów. Najważniejszą rolę na soborze pełni patriarcha Rzymu, jednak nie w izolacji od innych patriarchatów, a w jednomyślności i porozumieniu z nimi. Należy jednak przyznać, że przed podbojem arabskim idea pentarchii była praktyką bez odpowiedniej teorii, natomiast w dobie ikonoklazmu stała się teorią bez możliwej praktyki: pozycja Aleksandrii i Antiochii została znacznie osłabiona w ciągu V i VI w. w wyniku sporów nestoriańskich i monofizyckich; ponadto podboje arabskie w VII w. osłabiły Aleksandrię, Antiochię i Jerozolimę¹²⁷. Najbardziej wpływowymi chrześcijańskimi centrami pozostały jedynie Rzym i Konstantynopol. Jeżeli Konstantynopol z różnych racji wiązał się z nauczaniem heterodoksyjnym, to jedynym punktem odniesienia pozostawał Rzym.

Od 1. poł. VIII aż do poł. IX w. Kościół konstantynopolitański zmagał się z heretyckim ruchem ikonoklastycznym. W dobie ikonoklazmu po stronie obrońców kultu obrazów pojawił się wielki myśliciel – św. Teodor Studyta (759-826), opat klasztoru Studion koło Konstantynopola. Jednym z głównych tematów poruszanych przez niego stała się niezależność Kościoła od władzy świeckiej, która interweniowała w określaniu kwestii dotyczących wiary i obyczajów. Św. Teodor Studyta pragnął udowodnić, że dogmaty i reguły Kościoła pochodzą nie od cesarzy, lecz od biskupów. W tym kontekście zaczyna się kreować idea pentarchii. Według św. Teodora rękojmię ortodoksyjności, która jest podstawą jedności Kościoła powszechnego, stanowi eklezjalny organ pentarchii. Rozstrzyganie o chrześcijańskich dogmatach, sprawach dotyczących wiary i moralności, zostało powierzone pięciu patriarchom, którzy powinni odznaczać się jednomyślnością, aby dojść do wspólnej decyzji na soborze. Wszyscy razem mają najwyższy osąd w Kościele a ich zgoda jest konieczna dla uznania soboru powszechnego. W orbicie pentarchii uprzywilejowane sta-

¹²⁵ Por. O'Connell, *The Ecclesiology*, s. 108-194.

¹²⁶ Por. tamże, s. 36.

¹²⁷ Por. Patsavos, *Primacy*, s. 12; Dagron, *Ikonoklazm*, s. 134; O'Connell, *The Ecclesiology*, s. 30.

nowisko zajmuje patriarcha Rzymu, bez którego nie może odbyć się żaden sobór powszechny. Kościół rzymski jest punktem odniesienia, centrum jedności Kościoła. Św. Teodor Studyta rozpatruje pierwszeństwo biskupa Rzymu nie w izolacji od innych patriarchatów, lecz w orbicie całego Kościoła.

THE IDEA OF PENTARCHY AS THE GUARANTEE OF CHURCH UNITY
DURING ICONOCLASTIC PERIOD.
THE POSITION OF ST. THEODORE OF STUDIUM

(Summary)

From the first half of the eighth century until the mid-ninth century the Church of Constantinople struggled with heretical iconoclast movement. During the period of iconoclasm, St. Theodore of Studium (759-826) stood at the side of the defenders of the cult of images. He was a great thinker and abbot of the Studium monastery near Constantinople. One of the main themes he discussed was an independant status of Church from secular power, which frequently intervned in issues relating to faith and morals. St. Theodore of Studium wanted to prove that the Church dogmas and rules derive not from emperors, but bishops. In this context, his idea resembles the concept of pentarchy. According to St. Theodore, the guarantee of orthodoxy, which is the basis for the unity of the universal Church, is rooted in ecclesial body of pentarchy. Decisions about divine and celestial dogmas are entrusted to five patriarchs, who should be characterized by unanimity to reach a joint decision at the universal council. All of them together have the highest position in the Church and their consent is necessary for recognition of the ecumenical council. Among the five patriarchs the privileged position has the patriarch of Rome, without whom no ecumenical council can be called. The Roman Church is the reference point and stands at the center of the unity of Church. St. Theodore of Studium considered the primacy of the bishop of Rome not in isolation from other patriarchates but in orbit of the entire Church.